บทความวิชาการ

พวงมโหตร: สายสัมพันธ์ศิลปะการตัดกระดาษในแต่ละภูมิภาคของไทย

Puang Ma Hoat: The Coexistence of Paper Cutting Art across the Regions of Thailand

อัญชลี กิ๊บบิ้นส์

Anchalee Gibbins

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

วันที่รับบทความ : วันที่ 31 สิงหาคม 2566

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 25 ตุลาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 28 พฤศจิกายน 2566

บทคัดย่อ

พวงมโหตร มีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย แต่รูปทรงและวิธีการประดิษฐ์กอปรกับการนำมาใช้งานมีความคล้ายเคียงกัน พวงมโหตรมีอยู่กระจัดกระจายในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย กล่าวคือ สามารถพบในภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคเหนือ ในแต่ละภูมิภาคต่างนับว่าพวงมโหตรเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่า เป็นภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่สืบทอดมีมายาวนาน

จากการศึกษาพบว่าชื่อ “พวงมโหตร” ยังคงใช้เรียกในเขตจังหวัดภาคกลางตอนบนบางจังหวัด อาทิ จังหวัดสุโขทัย และจังหวัดพิษณุโลก ส่วนชื่อที่ใช้เรียกในภาคตะวันออกและภาคกลางตอนล่างในกลุ่มเชื้อสายชาวไทยพวน คือ “พวงเต่ารั้ง” หรือ “พวงเต่าร้าง” ในเขตจังหวัดภาคเหนือจะเรียกชื่อว่า “ตุงไส้หมู” เป็นส่วนใหญ่ ส่วนชื่อ“ตุงพญายอ” “ตุงไส้ช้าง” เป็นชื่อเรียกในบางจังหวัด แต่ก็เป็นที่เข้าใจตรงกันว่าหมายถึงพวงมโหตรหรือตุงไส้หมู การนำมาใช้งานนั้นในภาคเหนือพบว่ายังคงรักษาไว้ซึ่งขนบวิถีเดิม คือ การนำมาใช้ในงานประเพณีสงกรานต์ การปักเจดีย์ทราย และในงานอวมงคลโดยใช้สีขาวและสีดำ ในขณะที่ในภูมิภาคอื่น ๆ นั้นจะนำมาเป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้านเรือน วัด ในงานมงคล และงานรื่นเริง โดยใช้พวงมโหตรที่ผลิตจากกระดาษที่มีสีสันสดใส นำมาตกแต่งสถานที่เพื่อความสวยงามและเป็นการแจ้งข่าวว่ากำลังมีงานมงคลในสถานที่นั้น ๆ พวงมโหตรในภาคตะวันออกและภาคกลางปัจจุบันได้รับการพัฒนาประยุกต์ขึ้นให้เป็นหนึ่งในผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกประจำชุมชน เพื่อตอบสนองนโยบายการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มีการปรับเปลี่ยนวัสดุที่นำมาใช้ประดิษฐ์จากกระดาษว่าวเป็นผ้าฝ้ายพิมพ์ลายและผ้าไหมแก้ว และมีการเพิ่มหน้าที่พวงมโหตรให้เป็นเครื่องแขวนที่เป็นเครื่องหอมเพื่อใช้ประดับตกแต่งบ้านเรือน สร้างบรรยากาศผ่อนคลาย มีการพัฒนาให้เป็นโคมไฟแบบแขวนเพดาน โดยประยุกต์เพิ่มหลอดไฟเข้าไปในรูปทรงของพวงมโหตรดั้งเดิม ในภาคเหนือที่จังหวัดแพร่พบว่ามีการพัฒนาการประดิษฐ์พวงมโหตรขนาดเล็ก (5 นิ้ว) สำหรับประดับจัดตกแต่งในแจกันเพื่อถวายพระ ซึ่งแต่เดิมมักพบว่าพวงมโหตรถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องตกแต่งใช้ในงานประเพณีสงกรานต์ งานบรรพชาอุปสมบท และงานอวมงคลเท่านั้น

คำสำคัญ: พวงมโหตร ศิลปะการตัดกระดาษ เครื่องแขวนโบราณ

ABATRACT

Puang Ma Hoat has a variety of names throughout the regions of Thailand, but the shape, the cutting method and usage are similar. Puang Ma Hoat is scattered in every region of Thailand, that is, can be found in the eastern, central, and northern regions. In each region, it is considered to be a precious handicraft and long- standing local wisdom. The study found that the name "Puang Ma Hoat" is still used in some upper central provinces, especially in Sukhothai and Phitsanulok. The eastern and lower central regions among the Thai Phuan lineage group, called it "Puang Tao Rang" or "Puang Tao Raang" (longer tone). While the northern region mainly calls it "Tung Sai Muu". Some provinces in the northern region call it differently, such as "Tung Phya Yor" and "Tung Sai Chang". However, it is widely understood that these are referred to the same things. In terms of the application of Puang Ma Hoat, it appears that the northern region continues to retain its original traditions to use this paper cutting in the Songkran tradition, embroidery of sand pagoda and in inauspicious events using white and black. While other regions tend to use it widely throughout the year especially as an ornament for home and temple decoration, using Puang Ma Hoat made from brightly colored paper at festivals and for decoration at other fun and festive locations. It is also found that there are innovative versions of Puang Ma Hoat in the central and eastern regions that has gone beyond the traditional use in response to the creative tourism policy. People have developed and amended the way to create it by using printed cotton and organza fabric instead of paper. The local community in the eastern region has made it into a popular souvenir by adding new functions into Puang Ma Hoat. Instead of being the hanging item or used only at certain ceremonies, it is now becoming a hanging lamp shade, or a hanging mobile with an add-on aromatherapy sachet. In some provinces in the northern region, it is found in the mini size (5 inches) of Puang Ma Hoat, produced as a souvenir to decorate the vase offered to the Buddha. These are the creative attempts from different communities to promote and make Puang Ma Hoat a widely well- known folk art across the regions of Thailand. Compared to the north region, Puang Ma Hoat is only used during the Thai Traditional New Year, ordination ceremony and funeral decorations.

KEYWORDS: Puang Ma Hoat, Paper cutting art, Antique hanging

บทนำ

พวงมโหตร มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปทั้ง ๆ ที่มีรูปทรงและวิธีการประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรมแบบเดียวกันและคล้ายคลึงกัน ปัจจุบันพวงมโหตรเริ่มเป็นที่พบเห็นและถูกฟื้นฟูเป็นงานหัตถศิลป์พื้นบ้านอย่างแพร่หลาย พร้อมกับการส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีชุมชนมากขึ้นในช่วงห้าปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ดีพวงมโหตรไม่ได้เป็นที่รู้จักมากนักในวงกว้างยังคงถูกจำกัดอยู่ในบางพื้นถิ่น ซึ่งมักจะได้พบเห็นเป็นประจำในทุกปีช่วงเทศกาลสงกรานต์ในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยเป็นพวงมโหตรที่เรียกกันในชื่อที่ว่า **ตุงไส้หมู ตุงพญายอ ตุงไส้ช้าง ตุงดอกบ้อง พวงเต่าร้าง หรือ พวงเต่ารั้ง พวงมาลัย และพวงระย้า** ซึ่งทุกชื่อนั้นเป็นชื่อที่ใช้เรียกงานประดิษฐ์ที่มีรูปทรงและกระบวนการผลิต เทคนิคการพับ และการตัดกระดาษแบบเดียวกัน แต่เรียกต่างชื่อกันไปตามแต่ละท้องถิ่น

ในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน อาทิ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ และน่าน สามารถพบเห็นการประดับพวงมโหตรอย่างมากในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี แต่ในจังหวัดอื่น ๆ ทางภาคกลางและภาคตะวันออกของประเทศไทย มีชื่อเรียกพวงมโหตรว่า **พวงเต่าร้าง** หรือ **พวงเต่ารั้ง** จะพบเห็นประดับประดาตามบ้านเรือน ตามวัด และในงานบุญ รวมถึงการตกแต่งสถานที่ที่มีเทศกาลรื่นเริง ตลอดจนการออกร้านแสดงสินค้า

การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับพวงมโหตรพบว่า มีอยู่น้อยมากในส่วนของเอกสารทางวิชาการ แต่ที่พบได้มากคือ บทความในหน้าหนังสือพิมพ์ ข้อความประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ร่วมกิจกรรมการเรียนประดิษฐ์พวงมโหตร แต่เนื้อหาในบทความก็มักเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เนื้อหาจำกัดอยู่เพียงเฉพาะเทคนิคการประดิษฐ์ อย่างไรก็ดียังได้พบอีกว่ามีตำราสอนการประดิษฐ์ เป็นคู่มือวิธีการประดิษฐ์ โดยมิได้มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับพวงมโหตรแต่อย่างใด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการทบทวนวรรณกรรม ผู้เขียนจึงเลือกที่จะลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลจากชุมชนที่ยังคงอนุรักษ์การประดิษฐ์พวงมโหตร การสัมภาษณ์คนในชุมชนที่มีหน้าที่ถ่ายทอดวิชาการประดิษฐ์พวงมโหตร อีกทั้งขยายมิติทางความคิดในการสืบค้นต้นกำเนิดของพวงมโหตรจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน จากชื่อเรียกจากลักษณะรูปทรง และจากหน้าที่ของพวงมโหตรที่นำมาใช้ในพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ในแต่ละพื้นถิ่น ซึ่งรวบรวมนำมาวิเคราะห์เพื่อสามารถเป็นข้อบ่งชี้ทางด้านระยะเวลาของการเกิดขึ้นมีของพวงมโหตรได้

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า บทความนี้จะมีส่วนสร้างแรงผลักดันที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งประดิษฐ์ของไทยนี้ให้คงอยู่สืบไป เป็นเอกสารอ้างอิง ในอันที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อยอดเรื่องราวของพวงมโหตรในอีกหลากหลายมิติของการศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมในอนาคต

ความหลากหลายของชื่อเรียกและความหมาย

จากเอกสารของหน่วยงานราชการที่ตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ ด้วยวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมและฟื้นฟูสิ่งประดิษฐ์หัตถกรรมพื้นบ้านของไทย และบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ ได้ปรากฏชื่อเรียกอันหลากหลายที่เรียกสิ่งประดิษฐ์หรือศิลปะการตัดกระดาษแบบโบราณนี้ว่า พวงมโหตร พวงเต่าร้าง หรือ พวงเต่ารั้ง ตุงไส้หมู ตุงดอกบ้อง ตุงพญายอ ตุงไส้ช้าง พวงมาลัย พวงระย้า ทว่าคำว่า **พวงมโหตร** ดูจะเป็นคำเดียวที่ถูกบัญญัติในพจนานุกรมแปล ไทย - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายว่า **พวงมโหตร** คำอ่าน **พวง-มะ-โหด คือ พวงอุบะ ซึ่งห้อยประดับอยู่ที่คันดาลฉัตร ทำด้วยผ้าตาดทอง** ซึ่งตามความหมายนี้ดูจะสอดคล้องกับลักษณะของพวงมโหตรที่พบในอำเภอศรีนคร จังหวัดสุโขทัย ซึ่งมีข้อมูลปรากฏในสื่อการสอนออนไลน์ เรื่องที่ 9 ประเพณีพวงมโหตร ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับพวงมโหตรว่าเป็นลักษณะของการร้อยพวงอุบะให้ลดหลั่นกันลงมา เป็นรูปทรงกระบอก เพื่อแขวนเหนือเครื่องไทยทานต่าง ๆ ที่หมู่ศรัทธานำมาถวายในงานบุญออกพรรษาช่วงเทศกาลการเทศน์มหาชาติ โดยจะร้อยเป็นอุบะดอกไม้สด ประดับประดากับงานศิลปะการตัดกระดาษ ธงราว และลูกมโหตร ห้อยประดับอย่างประณีตสวยงาม

อีกกลุ่มชื่อเรียกที่พบ โดยมีการจำแนกออกตามภาษาพื้นถิ่นในจังหวัดทางภาคเหนือของไทยที่เรียกสิ่งประดิษฐ์ที่มีวิธีการทำและรูปทรงเหมือนกันนี้ เป็นภาษาพื้นถิ่นว่า **ตุงไส้หมู ตุงดอกบ้องหรือตุงดอกบ้วง ตุงพญายอ และตุงไส้ช้าง**

คำว่า “ตุง” เป็นภาษาล้านนา หมายถึง “ธง” ซึ่งเป็นเครื่องสักการะบูชาในงานบุญงานพิธีในพระพุทธศาสนา

ตุงไส้หมู เป็นชื่อที่เรียกกันทางภาคเหนือในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน เรียกได้ว่าแทบทุกจังหวัดในภาคเหนือจะเรียกพวงมโหตรว่า **ตุงไส้หมู** มีบ้างในบางจังหวัดที่เรียกต่างกันออกไป แต่คำว่าตุงไส้หมู มักเป็นชื่อที่ใช้เรียกกันโดยทั่วไป หากจะวิเคราะห์ถึงชื่อ ตุงไส้หมู ว่ามีที่มาอย่างไร ยังไม่มีปรากฏบันทึกไว้ทว่าน่าจะมาจากรูปทรงของสิ่งประดิษฐ์ที่มีลักษณะคล้ายไส้หมูห้อยทิ้งชายระย้ายาวลงมา ในประเทศเมียนมาพบว่า มีตุงลักษณะเช่นเดียวกันกับตุงไส้หมูปรากฏใช้ในพิธีกรรมเป็นเครื่องสักการะในพุทธประเพณี โดยพบในกลุ่มชาติพันธ์ไทยใหญ่ แต่เรียกชื่อว่า ตุงหมอกเล-พวา (ยุพิน เข็มมุกต์, 2553)

ตุงดอกบ้อง ความหมายของคำว่า บ้อง จากพจนานุกรมแปลไทย-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. ๒๕๕๔ พบว่า คำว่า **บ้อง** หมายถึง สิ่งที่เป็นช่องคล้ายกระบอก หรือปล้องไม้จำพวกไม้ไผ่ที่ขังข้อ ซึ่งรูปทรงของพวงมโหตรที่ตัดเป็นชั้น ๆ 3 ชั้นบ้าง 4 ชั้นบ้าง ทำให้มีลักษณะรูปทรงเป็นกระบอกที่มีเป็นบ้องขึ้นมา หากวิเคราะห์จากรูปทรงก็น่าจะเป็นที่มาของชื่อเรียก ตุงดอกบ้อง ก็เป็นได้ ทั้งนี้เมื่อสอบถามแลกเปลี่ยนแนวคิดที่มาของชื่อนี้กับชุมชนดูเหมือนจะเห็นพ้องว่าอาจมีความเป็นไปได้ อย่างไรก็ดี ไม่มีการบันทึกชี้ชัดถึงที่มาของชื่อนี้

ตุงพญายอ เป็นชื่อที่เรียกพวงมโหตรกันในจังหวัดลำปาง แต่ในจังหวัดเชียงใหม่ก็พบว่ามีบ้างที่เรียกพวงมโหตร ว่า ตุงพญายอ คำว่า พญายอ สอดคล้องกับชื่อพืชสมุนไพรชนิดหนึ่งที่มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เสลดพังพอนตัวเมีย ซึ่งมีดอกสีสันสดใส ลักษณะเป็นช่อดอกออกเป็นพวงระย้า ดอกมีรูปทรงกระบอก เมื่อวิเคราะห์ดูจากรูปทรงดอกพญายอ นับว่ามีความคล้ายกันกับพวงมโหตรที่จับเอาด้านชายตั้งขึ้น ปลายดอกมีลักษณะคล้ายการตัดพวงมโหตรแบบชายทิ้ง ทั้งนี้ยังพบว่าในพจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (พ.ศ.๒๕๔๗) รวบรวมโดย ศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี หน้า ๓๓๒ พบคำศัพท์ **ทุงพระญายอ** ซึ่งมีนิยามความหมายว่า “ธงที่ใช้กระดาษสี่เหลี่ยมจตุรัสทบกัน ๒ ชั้น พับไปมาแล้วตัด เมื่อคลี่ออกและจับหงายขึ้นก็จะเลื่อนหลั่นลงเป็นช่อพวง นิยมใช้ประดับเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ ทุงดอกบ้วง ทุงไส้หมู ก็ว่า”

ตุงไส้ช้าง ในเอกสารประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการประดิษฐ์พวงมโหตร อ้างถึงการเรียกชื่อพวงมโหตรนี้ในแถบจังหวัดเชียงรายและจังหวัดลำพูนว่า ตุงไส้ช้าง ซึ่งที่มาของชื่อใกล้เคียงกับตุงไส้หมู เพราะคติทางล้านนาหรือภาคเหนือของไทย มักจะเรียกปีหมู หรือ ปีกุน ว่า ปีช้าง มักใช้ช้างแทนสัญลักษณ์แทนปีกุน กล่าวคือใช้เรียกแทนกัน จึงสรุปได้ว่า ตุงไส้หมู กับ ตุงไส้ช้าง อาจจะหมายถึงความหมายเดียวกัน คือ ตุงที่มีลักษณะคล้ายไส้หมู คงมิได้มีชื่อไว้เรียกจำแนกตามขนาดของตุงว่า ตุงไส้หมู มีขนาดเล็กกว่า ตุงไส้ช้าง แต่อย่างใด

พวงเต่าร้าง หรือ **พวงเต่ารั้ง** เป็นชื่อที่หลายชุมชนในภาคตะวันออกและภาคกลาง มักให้คำตอบว่าไม่ทราบที่มา แต่มีข้อสังเกตว่าคนไทยพวนที่ประดิษฐ์พวงมโหตรในชุมชน มักเรียกพวงมโหตรว่า พวงเต่ารั้ง ซึ่งพบในเขตจังหวัดพิจิตร จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดชลบุรี และจังหวัดระยอง ซึ่งชุมชนในจังหวัดเหล่านี้ล้วนเป็นชาวไทยเชื้อสายลาวพวน หรือ ไทยพวน จากการที่ไม่มีการบันทึกที่มาของชื่อนี้อาจเป็นเพราะแต่เดิมผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้สอนหรือถ่ายทอดวิชาการประดิษฐ์พวงมโหตรให้เรียกชื่อพวงมโหตรตาม ๆ กันมาว่าพวงเต่ารั้ง ทั้งนี้พบข้อมูลอ้างอิงจากบทความเรื่องความหมายของต้นเขืองหรือต้นเต่าร้าง โดยสำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและล้านนาสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระบุว่า **เต่าร้าง** หรือ **เต่ารั้ง** เป็นพืชชนิดหนึ่ง คือ ต้นเต่าร้าง ที่มีผลออกเป็นพวง ๆ แตกกิ่งห้อยลงจากลำต้นลดหลั่นกันสวยงาม เหมือนรูปทรงของพวงมโหตรที่เมื่อประดิษฐ์เสร็จสมบูรณ์ และนำไปผูกกับด้ามไม้ แล้วปักประดับบนพานลดหลั่นกันลงมาหรือไม่ก็ปักบนต้นผ้าป่า และปักบนกองเจดีย์ทรายในวัด

นอกจากนี้ ยังพบว่าความเกี่ยวพันของต้นเต่าร้างหรือต้นเต่ารั้งนี้กับพวงมโหตร โดยพบในพื้นถิ่นทางภาคเหนือ ซึ่งนิยมหักเอากิ่งต้นเต่าร้างไปผูกกับตุงกระดาษและพวงมโหตรแล้วนำไปปักบนเจดีย์ทรายในวัดช่วงเทศกาลสงกรานต์ ด้วยเหตุนี้อาจจะสันนิษฐานได้ว่า ชื่อเรียก พวงเต่ารั้ง น่าจะมีที่มาที่มีความเกี่ยวพันที่ส่วนก้านของต้นเต่ารั้ง และส่วนของก้านที่ต่อลงมาเป็นพวงระย้าของดอกต้นเต่ารั้ง อย่างไรก็ดีภาคเหนือมีชื่อเรียกต้นเต่าร้าง หรือ ต้นเต่ารั้ง ว่า ต้นเขือง ซึ่งต่างจากทางภาคกลางและภาคอื่น ๆ ของไทย

พวงมาลัย และ **พวงระย้า** มีระบุไว้ในหนังสือ พวงมโหตร ศิลปะการตัดกระดาษแบบโบราณ เขียนโดย สมบุญ ผิวละออ (2553, น. 6) ว่า พวงมาลัย คือ ชื่อที่ใช้เรียกพวงมโหตรในภาคอีสาน อาทิ ในจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดเลย ส่วนชื่อที่เรียกว่า พวงระย้า พบว่าใช้เรียกกันในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดชัยนาท จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดอยุธยา โดยที่ในหลายจังหวัดในภาคกลาง มักจะเรียกควบคู่กันกับชื่อ พวงมโหตร โดยใช้ทั้งชื่อ พวงระย้า และ พวงมโหตร

อนึ่ง มีข้อสังเกตในเรื่องของการเรียกชื่อของแต่ละภูมิภาคในประเทศไทย มีความสอดคล้องกันในเชิงเปรียบเปรยรูปทรงของพวงมโหตรที่เป็นไปตามบริบทที่พบเห็นจากธรรมชาติ จากต้นไม้ และจากสัตว์ที่แวดล้อม การมีชื่อเฉพาะในแต่ละพื้นถิ่น จึงทำให้พวงมโหตรนั้นกลายเป็นศิลปะพื้นบ้านเฉพาะของพื้นถิ่นนั้น ๆ ไป อย่างไรก็ดีด้วยความเหมือนกันของรูปทรงและวิธีการประดิษฐ์ จึงสรุปได้ว่า พวงมโหตรมิใช่งานหัตถศิลป์เฉพาะภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง ทว่าเป็นงานศิลปะหัตถศิลป์ที่เป็นของไทยที่สืบวิชาการประดิษฐ์กันมาจากรุ่นสู่รุ่นเป็นเวลายาวนาน วิธีการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ คือ การสอนกันแบบบอกเล่าปากต่อปากอย่างไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ยังพบว่าการประดิษฐ์พวงมโหตรมิได้มีเฉพาะแต่ในประเทศไทย แต่ยังพบว่ามีการประดิษฐ์ใช้ในงานเทศกาลมงคลในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง อาทิ ในประเทศเมียนมา ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ ที่ยังคงอนุรักษ์การประดิษฐ์พวงมโหตรไว้เป็นเครื่องสักการะบูชาพระพุทธเจ้า

โดยสรุปในด้านความหลากหลายของชื่อนั้นสามารถจำแนกได้ว่า เป็นชื่อที่มีขึ้นเป็นไปตามภาษาพื้นถิ่นตามลักษณะที่เปรียบเปรยกับต้นไม้ พวงดอกไม้ หรือ พวงอุบะ และตามลักษณะของอวัยวะของสัตว์ ส่วนชื่อที่มักพบในเอกสารของทางราชการและเริ่มใช้กันมากขึ้นอย่างสามัญในภาคกลางและภาคตะวันออกในปัจจุบัน คือ พวงมโหตร รองลงมา คือ ชื่อ พวงเต่ารั้ง ซึ่งพบว่าในหลายจังหวัดในภาคกลาง และภาคตะวันออก ยังคงมีการประดิษฐ์ไว้ประดับประดาชุมชน บ้าน วัด และในงานบุญพิธีและในงานประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนา อาทิ จังหวัดระยอง จังหวัดชลบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดแพร่ ซึ่งก็มักจะเรียกทั้งสองชื่อ คือ พวงมโหตร และพวงเต่ารั้ง ส่วนในภาคเหนือส่วนใหญ่จะเรียกว่า ตุงไส้หมู และพบในงานประเพณีสงกรานต์

การสำรวจวิเคราะห์จากชื่อเพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถจะระบุได้ชัดว่า พวงมโหตรมีประวัติความเป็นมายาวนานเพียงใด ทว่าจากข้อมูลการให้สัมภาษณ์ของประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ที่มีการส่งเสริมการเรียนรู้และถ่ายทอดการประดิษฐ์พวงมโหตร และเป็นชุมชนที่ผลิตพวงมโหตรเพื่อจำหน่าย ในปัจจุบันพบว่า ผู้ที่ถ่ายทอดวิชาการประดิษฐ์พวงเต่ารั้งนี้ ปัจจุบันอายุ ๙๗ ปี ท่านถ่ายทอดสอนคนรุ่นหนุ่มสาวในชุมชนมาตั้งแต่ท่านอายุ ๔๐ ปี ซึ่งพอจะบอกได้ว่า พวงเต่ารั้งน่าจะมีมาในสังคมไทยไม่น้อยกว่า ๕๐ ปี ซึ่งหากจะสืบค้นถึงความเป็นมา คงต้องวิเคราะห์ไปถึงรากเหง้าของการเกิดขึ้นของศิลปะการตัดกระดาษตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งถ้าจะนับเฉพาะวิถีการตัดกระดาษเพื่อการตกแต่งประดับประดาสถานที่นั้น พบได้ว่า

ศิลปะการตัดกระดาษในประเทศแถบเอเชีย เกิดขึ้นมีมายาวนาน โดยเฉพาะในประเทศจีน มีการตัดโคมแขวน การตัดกระดาษเป็นภาพ การตัดกระดาษเป็นอักขระมงคล ซึ่งน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งอิทธิพลถ่ายโอนสืบกันมา

บทบาทและหน้าที่ของพวงมโหตร

บทบาทหน้าที่ของพวงมโหตรที่พบอย่างเด่นชัดในจังหวัดภาคเหนือ ภายใต้วัฒนธรรมล้านนา คือ การนำพวงมโหตร หรือที่เรียกกันในพื้นถิ่นว่า ตุงไส้หมู หรือ ตุงพญายอ นั้น มีหน้าที่ในเทศกาลประเพณีสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนจะได้พบเห็นการปักตุงไส้หมูบนกองทราย เป็นการอุทิศบุญกุศลทานไปให้ผู้ล่วงลับ โดยจะปักคู่กันกับตุง 12 ราศี เป็นการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดเพื่อเป็นสิริมงคล ตุงไส้หมู วัฒนธรรมล้านนา จำแนกตุงออกเป็นสามประเภท คือ 1) ตุงที่ใช้ในงานมงคล 2) ตุงที่ใช้ในงานอวมงคล และ 3) ตุงที่ใช้ในงานมงคลและงานอวมงคล ตุงไส้หมูเป็นตุงชนิดที่ใช้ทั้งงานมงคลและงานอวมงคล (ดอกรัก พยัคศรี, 2558) ซึ่งจะใช้ตุงไส้หมูที่ตัดจากกระดาษว่าวสีสันสดใสสวยงาม ใช้ประดับเครื่องไทยทานต่าง ๆ ในงานมงคลและใช้ตุงไส้หมูที่ตัดจากกระดาษสีขาวและสีดำเท่านั้นที่นำมาใช้ในงานอวมงคล คือ การนำตุงไส้หมูสีขาวสีดำมาประดับรอบปราสาทศพ โดยเชื่อที่ว่าตุงจะช่วยให้วิญญาณของผู้ล่วงลับสามารถที่จะเกาะเกี่ยวตุงเพื่อไปเกิดในสวรรค์

ทว่าเมื่อเรียกชื่อ พวงมโหตร ในทางภาคกลางและภาคตะวันออก มักใช้ในงานมงคลมาแต่โบราณ และใช้เป็นเครื่องสักการะบูชาในพระพุทธศาสนา ด้วยรูปทรงที่งดงามและสีสันของกระดาษที่สดใสหลากสีสัน พวงมโหตรจึงเป็นที่นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องแขวนโบราณในชุมชน ประดับประดาในวิหารวัดและบ้านเรือน การที่พวงมโหตรยังนำมาใช้เป็นเครื่องแขวนประดับประดาให้ผู้คนได้พบเห็นมากขึ้น นับเป็นการได้ยืดอายุให้พวงมโหตรดำรงอยู่ในสังคมวิถีไทยสืบไป ไม่ว่าวันนี้จะถูกนำมาพัฒนาต่อยอด เป็นงานสร้างสรรค์และเพิ่มประโยชน์ใช้สอย เพิ่มบทบาทมากขึ้นจากวิถีดั้งเดิม ซึ่งนอกจากจะเป็นการอนุรักษ์ความงดงามเครื่องแขวนไทยแล้ว ยังเป็นการสร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อจิตใจให้ผู้สูงวัยและเยาวชนในหลากหลายชุมชนได้ใช้เวลาว่างทำกิจกรรมประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมร่วมกัน เป็นการสานประโยชน์ สืบทอดงานศิลปะไทยพื้นบ้านและสานสัมพันธ์ของคนในชุมชน

รูปแบบ เทคนิค และขั้นตอนการประดิษฐ์

พวงมโหตรได้ชื่อว่าเป็นงานหัตถศิลป์ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของคนไทยอย่างน่าสนใจ งานวิจัยเรื่อง “พวงมโหตร” สู่การออกแบบพาวิลเลี่ยนการท่องเที่ยว “ไทยทัศน์” (ยศพร จันทองจีน, 2556) สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนเกี่ยวกับอัตลักษณ์ในการประดิษฐ์พวงมโหตร คือ “การทำน้อยได้มาก” กล่าวคือ รูปลักษณ์ของพวงมโหตรเมื่อสำเร็จเป็นพวงประดับพร้อมที่จะแขวนตกแต่งนั้น มีความซับซ้อนด้วยลายฉลุตัดที่ซ้ำกันซ้อนกันออกมาเป็นสามมิติ ซึ่งเกิดจากขั้นตอนการประดิษฐ์ที่ง่าย ไม่จำเป็นต้องมีทักษะพิเศษในการที่จะเป็นผู้ประดิษฐ์ เพียง พับ ตัด คลี่ พลิก และกระจายออก จากกระดาษรูปทรงจตุรัสเพียงแผ่นเดียวหรือซ้อนกันสองถึงสามแผ่นก็สำเร็จเป็นพวงมโหตรสามมิติได้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการนำกระดาษสองมิติมาสร้างงานสามมิติที่ดูจะซับซ้อนด้วยลวดลายได้ด้วยขั้นตอนการประดิษฐ์ที่ง่าย คนสมัยก่อนจึงมีการถ่ายทอดกันแบบนั่งล้อมวงแล้วทำให้ดูก็สามารถทำตามได้ทันที เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติด้วยวิธีการถ่ายทอดแบบสอนบอกกันปากต่อปากอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งการสอนด้วยวิธีบอกเล่าแม้จะสะดวก แต่ก็มักจะเป็นสิ่งที่เลือนหายได้รวดเร็ว

ปัจจุบันพบว่าจากกระดาษว่าวสีสันสดใส สู่วัสดุใด ๆ ก็ได้ที่บางเบาพับได้ พริ้วไหวยามต้องลมได้ สามารถนำมาประดิษฐ์เป็นพวงมโหตร ในต่างจังหวัดและในชนบทยังคงมีการประดับประดาด้วยพวงมโหตรและกระดาษว่าวตัดฉลุลาย มีการนำงานหัตถศิลป์มาตกแต่งในงานพิธีงานมงคลและงานรื่นเริง โดยจะเริ่มพบเห็นการนำมาประดับตกแต่งในงานออกร้านแสดงสินค้า ซึ่งมักจะทำจากกระดาษว่าวที่มีสีสันสดใสที่มีราคาไม่แพง

นอกจากกระดาษว่าวแล้ว ผ้าแก้วและผ้าฝ้ายลายดอกได้ถูกนำมาใช้ประดิษฐ์เป็นพวงมโหตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ชุมชนตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรี ซึ่งผู้คนในชุมชนนิยมอนุรักษ์วิถีการสวมเสื้อผ้าฝ้ายลายดอกเป็นอัตลักษณ์ของพื้นถิ่น มีการนำเอาเศษผ้าที่เหลือจากการตัดเสื้อนำมาใช้ทำพวงมโหตร ซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในชุมชน นอกจากนี้ ยังมีการส่งเสริมการลดขยะและการนำกลับมาใช้ซ้ำของถุงพลาสติกจากห้างสรรพสินค้าต่าง ๆ ที่มีสีสันสดใสได้ถูกนำมาเป็นวัสดุใช้ประดิษฐ์พวงมโหตร โดยแทรกความคิดด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการนำมาใช้ซ้ำ เพิ่มการสร้างประโยชน์ใหม่ให้กับวัสดุที่ต้องนำไปทิ้ง เป็นการลดปริมาณขยะลงได้ การนำผ้าฝ้ายลายดอกดอกแบบบางและถุงพลาสติกสีสันสดใสที่เหลือใช้นำมาประดิษฐ์เป็นพวงมโหตร พบว่ามีอายุการใช้งานนานขึ้น ทนแดดทนฝนมากกว่าพวงมโหตรที่ทำมาจากกระดาษว่าวแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 1: ผู้เขียนและครอบครัวเจ้าของบ้านร้อยเสา ชุมชนตะเคียนเตี้ย

ณ บ้านร้อยเสา ชุมชนตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นถิ่น และเป็นศูนย์กลางส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยววิถีชุมชน และเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมการประดิษฐ์พวงมโหตรที่ไม่เพียงแต่ทำจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับวิสาหกิจชุมชน แต่ยังเผยแพร่ผ่านกิจกรรมสอนการประดิษฐ์ให้นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยียนบ้านร้อยเสาอีกด้วย

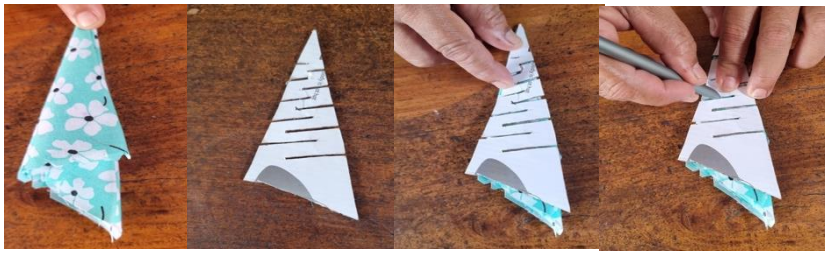
ภาพที่ 2: ณัฐกานต์ ประกอบธรรม (ซ้าย) วันดี ประกอบธรรม (กลาง) อภิญญา ทิพย์นาค (ขวา)
วิทยากรผู้สืบทอดการประดิษฐ์พวงมโหตร บ้านร้อยเสา ชุมชนตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรี

นางสาววันดี ประกอบธรรม ประธานส่งเสริมและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนบ้านร้อยเสา ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการประดิษฐ์และพัฒนาพวงมโหตรในชุมชนสู่สังคมว่า ได้รับการถ่ายทอดมาจากคนเฒ่าคนแก่ เห็นคนรุ่นป้ารุ่นแม่ตัดพวงมโหตรตั้งแต่ตนยังเด็ก ซึ่งปัจจุบันคุณแม่ของคุณวันดี มีอายุเข้าสู่วัย 95 ปี และได้เห็นความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชนที่ช่วยกันตัดพวงมโหตรใช้ประดับในงานบุญ งานมงคลมายาวนาน เนื่องจากว่าบิดาของคุณวันดีเป็นพ่อหมอทำขวัญนาค จึงเติบโตมากับการได้เห็นพวงมโหตรที่ใช้แพร่หลายในทุกงานบวช นอกจากนี้ ก็จะใช้ในงานบุญอื่นๆเช่นกัน อาทิ งานบุญขึ้นบ้านใหม่ งานบุญกฐิน งานบุญถวายผ้าป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันทำขวัญนาค จะประดับเป็นข่วงสี่เหลี่ยมล้อมในบริเวณห้องที่จะประกอบพิธีทำขวัญนาค โดยจะมีการแขวนลูกมโหตรซึ่งเป็นงานตัดกระดาษรูปทรงกลมคล้ายพวงกระดาษของจีน ประดับรายล้อมข่วงนั้นด้วยพวงมโหตรที่เป็นรูปทรงอุบะหรือพวงระย้า ห้อยเรียงประดับรอบพิธี โดยมีธงราวสีสันสดใสประดับควบคู่ คุณวันดีให้ข้อมูลว่า การนำพวงมโหตรมาตกแต่งบ้านเรือนหรือบริเวณที่จัดงานพิธีนั้น ในสมัยก่อนถือเป็นการใช้แทนเครื่องขยายเสียง เป็นสัญลักษณ์ใช้เป็นการแจ้งข่าวบอกว่าบ้านนี้จะมีงานบุญ

เทคนิคการประดิษฐ์พวงมโหตรที่ชุมชนตะเคียนเตี้ย มีการพัฒนาแม่แบบกระดาษใช้วางทาบบนกระดาษว่าวที่พับเสร็จแล้ว เพื่อช่วยให้ผู้ฝึกทำใหม่ๆสามารถตัดตามรอยแม่แบบ ทำให้การตัดกระดาษทำได้ง่ายขึ้น เป็นเส้นตรงและสวยงาม ออกมามีลักษณะใกล้เคียงกันทุกชิ้น ซึ่งแม่แบบกระดาษนี้ช่วยให้ผู้เรียนสามารถตัดผ้าหรือตัดกระดาษว่าวให้เกิดลวดลายตาข่ายที่มีขนาดลดหลั่นสวยงามออกมาได้

ภาพที่ 3: ขั้นตอนการประดิษฐ์ จากซ้ายเตรียมผ้ารูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัดขอบด้วยกรรไกรซิกแซก จากนั้นพับครึ่งตามภาพด้านขวา

ภาพที่ 4: แม่แบบกระดาษสำหรับทาบเขียนรอยแนวตัดเพื่อให้เกิดลายฉลุ

เทคนิคการประดิษฐ์ของชุมชนตะเคียนเตี้ย จะเริ่มจากการเตรียมกระดาษว่าวหรือผ้าสี่เหลี่ยมจตุรัส ขนาดเท่าไหร่ก็ได้ แต่จะต้องได้สัดส่วนกับขนาดแม่แบบที่จะนำมาทาบบนกระดาษที่พับเสร็จ จากนั้นเขียนรอยสำหรับเป็นรอยตัด ซึ่งวิธีนี้สะดวกสบายสำหรับผู้เริ่มฝึกประดิษฐ์ โดยเฉพาะเด็กที่ไม่สามารถตัดกระดาษให้ตรงได้ และเกิดความรวดเร็วในการประดิษฐ์ แต่มีข้อจำกัดที่ว่าหากขนาดแม่แบบที่จะนำมาทาบเขียนรอย มีขนาดเท่าไหร่ก็ต้องใช้กระดาษขนาดที่เหมาะสมเท่านั้น ไม่สามารถจะทำพวงมโหตรหลากหลายขนาดได้ อย่างไรก็ดี เมื่อผู้เรียนชำนาญขึ้นจะสามารถเลือกขนาดตามต้องการและตัดได้เองตามที่ต้องการได้โดยไม่ต้องพึ่งแม่แบบ

นางอภิญญา ทิพย์นาค พี่สาวคุณวันดี กล่าวเพิ่มเติมโดยให้ข้อมูลการพัฒนาพวงมโหตรว่า ตนริเริ่มสร้างพวงมโหตรหอมที่ทำจากผ้ามัดย้อมมาทำเป็นหมอนการบูร ผูกเพิ่มเข้าไปเหนือพวงมโหตร สำเร็จเป็นพวงมโหตรที่มีหมอนการบูรหอม สามารถนำไปแขวนไล่แมลงและส่งกลิ่นหอมเย็นในบ้าน นับเป็นการสร้างสรรค์ที่เพิ่มมูลค่าและเพิ่มหน้าที่ให้กับพวงมโหตรให้กลายเป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้านเรือน นอกจากนี้ นางอภิญญา ทิพย์นาค ยังพัฒนาให้พวงมโหตรเป็นโคมไฟสวยงาม โดยใช้ผ้าไหมแก้วเป็นวัสดุในการตัดพวงมโหตร ใส่หลอดไฟไว้ภายในเป็นโคมไฟพวงมโหตรที่สะท้อนอัตลักษณ์ได้อย่างลงตัวสวยงาม

ภาพที่ 5: อภิญญา ทิพย์นาค ผู้พัฒนาการใช้ผ้าแก้วผลิตโคมไฟ

ภาพที่ 6: พวงมโหตรที่มีหมอนการบูรหอม

นอกจากนี้ พวงมโหตร วิสาหกิจชุมชนบ้านร้อยเสาแห่งชุมชุนตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรีแห่งนี้ผลิตในช่วงที่เกิดโรคระบาดโควิด ๑๙ สามารถทำให้ชุมชนยังคงมีรายได้ผ่านหลักสูตรวิธีประดิษฐ์พวงมโหตรผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มนักท่องเที่ยวที่พักในโรงแรมในเขตจังหวัดชลบุรี สามารถสมัครเรียนประดิษฐ์พวงมโหตรผ่านออนไลน์ โดยชุมชนจะส่งชุดวัสดุที่ใช้ในการประดิษฐ์พวงมโหตรไปยังผู้ที่ประสงค์เข้าร่วมโครงการ จากนั้นใช้ช่องทางวิดีโอคอลบนไลน์ให้ผู้เรียนได้ทำตามไปพร้อม ๆ กันกับวิทยากรผู้สอนจากชุมชนบ้านร้อยเสา ซึ่งชุมชนแห่งนี้มีประสบการณ์การสอนตัดพวงมโหตรมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548

จวบจนปัจจุบัน นับได้ว่าเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างยั่งยืน สมดังคำกล่าวที่เป็นคติประจำชุมชนว่า “ศิลปะไม่หาย ประโยชน์ก็ได้ รายได้ก็เพิ่ม อีกยังได้ส่งเสริมความสุข”

ภาพที่ 7: โคมไฟพวงมโหตรที่สร้างสรรค์จากผ้าแก้ว

ภาพที่ 8: พวงมโหตรที่สร้างสรรค์จากวัสดุเหลือใช้

จากชุมชนในภาคตะวันออกสู่ชุมชนในภาคเหนือที่วัดจอมสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ มีการประดิษฐ์พวงมโหตรในทุกวัน ณ ศาลาเอนกประสงค์ข้างวิหารวัด ถือเป็นชุมชนที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุ นักเรียน และนักท่องเที่ยวได้มาร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน

ภาพที่ 9: พวงมโหตรขนาดเล็ก วัดจอมสวรรค์ จังหวัดแพร่

ภาพที่ 10: การประดับพวงมโหตรในวิหารวัดจอมสวรรค์ จังหวัดแพร่

ภาพที่ 11: พวงมโหตร ถวายเป็นพุทธบูชาในวิหารวัดจอมสวรรค์

นางชฎาภา สุคนธ์พันธุ์ ผู้นำกลุ่มชุมชนด้านกิจกรรมพัฒนาทักษะและเสริมสร้างประสบการณ์ด้านอาชีพและคุณภาพชีวิต วัดจอมสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการประดิษฐ์ตุงไส้หมู ซึ่งรูปทรงคล้ายกับพวงมโหตรแต่มีขนาดที่เล็กกว่า และใช้กระดาษว่าวเพียงแผ่นเดียว เป็นรูปทรงที่งดงามเป็นเอกลักษณ์ของงานหัตถศิลป์ของชุมชนวัดจอมสวรรค์ ซึ่งชุมชนวัดจอมสวรรค์เปิดอบรมหลักสูตรพัฒนาทักษะด้านการสร้างงานประดิษฐ์ที่หลากหลาย ตั้งแต่การประดิษฐ์เครื่องแขวน การประดิษฐ์ตุง โคมแขวน การจัดดอกไม้สด รวมถึงศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ศิลปะการฟ้อนรำแบบล้านนา ในส่วนของหลักสูตรการประดิษฐ์ตุงและเครื่องแขวนไทยโบราณนั้น นายประเสริฐ มหามิตร เป็นวิทยากรผู้ถ่ายทอดให้แก่ผู้สนใจและสมาชิกของชุมชน เป็นหลักสูตรการเรียน ๖๐ ชั่วโมง ซึ่งครอบคลุมการประดิษฐ์เครื่องแขวนไทยหลายรูปแบบและเกิดวิทยากร

ในพื้นที่ซึ่งเป็นคนในชุมชนที่พร้อมถ่ายทอดวิชาต่อให้กับคนในชุมชนและนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ การฝึกคนในชุมชนให้มีทักษะในการประดิษฐ์ตุงไส้หมูโดยเฉพาะนั้น เกิดจากวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ ดังนี้

1) การใช้เวลาร่วมกันของผู้สูงอายุให้ได้มีกิจกรรมที่สร้างสรรค์
2) การได้อนุรักษ์งานศิลปะพื้นบ้านให้คงอยู่
3) การได้ประดิษฐ์งานฝีมือเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ส่วนวัตถุประสงค์รอง คือ สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน ตุงไส้หมูที่ประดิษฐ์โดยชุมชนวัดจอมสวรรค์มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากตุงไส้หมูที่พบเห็นทั่วไป ซึ่งขนาดทั่วไปที่พบจะเป็นขนาดกว้าง 20 นิ้ว ยาว 20 นิ้ว ทว่าตุงไส้หมูที่พบที่วัดจอมสวรรค์ จะเป็นตุงไส้หมูขนาดเล็ก ที่ใช้กระดาษว่าวสีสันสดใส ตัดเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจตุรัสขนาดกว้าง 5 นิ้ว ยาว 5 นิ้ว เท่านั้น และใช้กระดาษชั้นเดียว ซึ่งเมื่อทำเสร็จแล้วจะนำมาแขวนกับก้านที่ทำจากทางมะพร้าว แล้วพันด้วยกระดาษย่นหรือลวดดอกไม้ไหว ส่วนบนของตุงจะประดับด้วยกรวยยอดเป็นหมวกตุงซึ่งมีรูปทรงเป็นกรวยปลายแหลม และใช้ปักลงในแจกัน โดยปักประดับด้วยตุงที่เสียบก้านสมบูรณ์หลายก้านในพานบูชาเป็นพุ่มที่งดงาม ให้ความรู้สึกเบิกบานยามที่ตุงต้องลมไหวอ่อนช้อย นอกจากเป็นตุงขนาดเล็กแล้ว ยังมีการตัดชายตุงให้เป็นลายฉลุ เพิ่มความงดงามและเข้ากันได้เป็นอย่างดีกับรูปทรงขนาดย่อมของตุงไส้หมูวิถีวัดจอมสวรรค์

ภาพที่ 12: ชฎาภา สุคนธ์พันธุ์ (ซ้าย) ผู้นำกลุ่มชุมชนด้านกิจกรรมประดิษฐ์พวงมโหตร วัดจอมสวรรค์

ภาพที่ 13: พวงมโหตรขนาดกว้าง ๕ นิ้วยาว ๕ นิ้ว ขนาดเฉพาะที่ประดิษฐ์ขึ้นที่วัดจอมสวรรค์

ในวิหารวัดจอมสวรรค์ มีการประดับตุงไส้หมูขนาดย่อมในลักษณะของตุงเป็นช่อเป็นพุ่มสวยงามรายรอบภายในวิหาร และใช้ประดับในแจกันเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาพระพุทธรูปที่ประณีตสวยงาม สะท้อนให้เห็นถึงจิตใจอันงดงาม สงบ เบิกบาน ของผู้สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

ลักษณะการประดิษฐ์การพับและตัดตุงไส้หมูหรือพวงมโหตรไม่ได้แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค ทว่าความแตกต่างของรูปทรงที่ปรากฏนั้นสะท้อนถึงรูปแบบของวิถีชีวิต อัตลักษณ์ทางประเพณีของแต่ละพื้นถิ่น ทัศนคติของผู้คนในแต่ละพื้นถิ่นที่มีต่อศิลปะการประดิษฐ์พวงมโหตร ความแปรเปลี่ยนทางสภาพสิ่งแวดล้อม และอิทธิพลทางสังคมที่มีต่อเรื่องการสร้างรายได้ในชุมชน การผลิตพวงมโหตรให้เป็นสินค้า เป็นของที่ระลึกที่ตอบสนองการใช้งานผสมผสานกับความสวยงามของศิลปะการตัดกระดาษดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณ

พื้นถิ่นที่พบพวงมโหตร

พวงมโหตรในประเทศไทยพบเห็นแพร่หลายในชุมชนหลายจังหวัดหลากหลายภูมิภาค ทว่ายังไม่มีการพบในจังหวัดในภาคใต้ของไทย หากนับตั้งแต่ภาคเหนือลงมาสามารถพบว่ามีการประดับประดาพวงมโหตรหรือมีการประดิษฐ์พวงมโหตรในพื้นถิ่น อาทิ จังหวัดเชียงราย จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดสุโขทัย จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดพิจิตร ภาคตะวันออก พบในจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด ภาคกลางพบในจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครนายก และภาคตะวันตก พบในจังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดราชบุรี

ในภาคกลางนั้นแต่ละชุมชนที่พบพวงมโหตรมีความเชื่อมโยงกันในเรื่องของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน คือ ไทยพวนหรือลาวพวน และไทยทรงดำ ที่ยังคงมีการสืบทอดวิธีการตัดพวงมโหตรเพื่อประดับประดาวัด บ้านเรือน และชุมชนในทุกเทศกาลอันเป็นมงคล ซึ่งสื่อสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนมีเรื่องราวให้เล่าขานถึงรากเหง้าและวิถีการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละชุมชนที่มีความสอดคล้องกัน ในขณะที่พวงมโหตร ที่เรียกว่า ตุงไส้หมู ในภาคเหนือยังคงพบว่ามีการใช้ทั้งในงานมงคลและงานอวมงคล

ภาพที่ 14: พวงมโหตร พบในชุมชนกระแสบน อำเภอแถลง จังหวัดระยอง

ภาพที่ 15: พวงมโหตร พบในชุมชนวัฒนธรรมทราวดีอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 16: ถนอมศรี ลิมานนท์ดำรงค์ อายุ ๘๖ ปี ชาวไทยเชื้อสายลาวพวน
ผู้ประดิษฐ์พวงมโหตรแบบมีดอกจันกระดาษแก้วเป็นยอด พบในอำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

ภาพที่ 17: พวงมโหตร พบในวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 18: พวงมโหตร ณ ถนนคนเดิน จังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 19: พวงมโหตร ณ วัดสุดสวาสดิ์ จังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 20: พวงมโหตร ณ ร้านอาหาร อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

บทสรุป

พวงมโหตร นับได้ว่าเป็นเครื่องบันทึกแห่งกาลเวลา และเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนวิถีชีวิตผู้คนที่สามารถสืบย้อนได้เป็นศตวรรษ มีคุณค่าและความสำคัญทางศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน รวมถึงการเป็นเครื่องประดับตกแต่งในงานพิธีที่เกี่ยวข้องทางพระพุทธศาสนา เป็นบทบันทึกของชีวิตคนไทยที่มีความเรียบง่าย ประดิษฐ์สร้างศิลปะจากกระดาษธรรมดาด้วยกรรมวิธีที่ง่ายดาย สามารถสืบสอนกันได้อย่างรวดเร็ว แต่ผลของงานนั้นออกมาละเอียดประณีตงดงาม ในความซับซ้อนที่ดูน่าอัศจรรย์ แท้จริงเกิดจากกระดาษรูปทรงจตุรัสสองมิติกับการพับตามคำบอกตัดตามที่สอน คลี่ออกตามที่เห็น ก็สำเร็จเสร็จออกมาเป็นงานหัตถศิลป์ที่มีคุณค่าได้ โดยไม่ต้องใช้เวลาฝึกฝนกันยาวนาน สิ่งที่น่าตั้งเป็นข้อสังเกต คือ คนที่ประดิษฐ์คิดทำส่วนใหญ่เป็นคนในวัยสูงอายุและวัยเกษียณที่ยังคงประดิษฐ์อย่างจริงจัง ทั้งเป็นงานอดิเรกยามว่าง หรือเป็นการประดิษฐ์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาตามเทศกาลบุญที่เวียนมาประจบ แม่ของผู้เขียนเองซึ่งเป็นชาวไทยเชื้อสายไทยพวน ปัจจุบันอายุ ๘๖ ปี ยังคงนั่งพับตัดพวงมโหตรให้ข้าพเจ้านำไปถวายเป็นพุทธบูชาทุกเทศกาลไป ไม่ว่าจะเป็นการนำไปประดับในถังผ้าป่าเพื่อทอดถวายที่วัด การนำไปประดับประดาเครื่องไทยทานในงานบุญพิธีต่าง ๆ แม้จะมีคนในวัยเด็กที่เข้ามาช่วยหยิบจับก็ดูเหมือนจะร่วมแบบประเดี๋ยวประด๋าว และนับวันก็เริ่มเห็นได้น้อยลง ความคาดหวังว่า พวงมโหตรจะยังคงดำรงอยู่สืบต่อได้ คือ การเพิ่มบทบาท และการส่งเสริมสนับสนุนการประดิษฐ์เพื่อนำมาใช้ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น รวมถึงความมุ่งมั่นที่จะอนุรักษ์กิจกรรมการสืบสอนของผู้นำในชุมชนหลัก ๆ อย่าง ชุมชนบ้านร้อยเสา ตำบลตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรี และชุมชนส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมแห่งวัดจอมสวรรค์ จังหวัดแพร่ ทำให้หวังได้ว่าพวงมโหตรจะดำรงอยู่เพื่อเป็นผลผลิตทางปัญญาของคนไทยพื้นถิ่นที่ทรงคุณค่า เป็นสิ่งดีงามที่ร่วมกันรักษาเผยแพร่ภูมิปัญญาที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ส่งผ่านเป็นมรดกตกทอดไว้ พวงมโหตรก็จะมิได้ถูกมองข้ามจะยังคงสามารถเป็นผลผลิตทางศิลปะที่สามารถสร้างรายได้หลักให้ชุมชนได้ หากได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องและแพร่หลายยิ่งขึ้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า บทความนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการจรรโลงไว้ซึ่งผลผลิตทางภูมิปัญญาอันแยบยลของบรรพชนไทยที่สอดแทรกความงดงามซับซ้อนผ่านกรรมวิธีที่เรียบง่าย และเป็นศิลปะที่สามารถสร้างความแน่นแฟ้นให้กับผู้คนในชุมชน และให้เกิดความสามัคคีที่จะมาร่วมมือ ร่วมสร้างสิ่งประดิษฐ์ที่มีค่าวิถีไทย

เอกสารอ้างอิง

กศน.อำเภอศรีสำโรง. (ม.ป.ป.). *เรื่องที่ ๙ ประเพณีพวงมโหตร*. สืบค้นจาก www.srisamrong-nee.online

กองสวัสดิการสังคม งานพัฒนาชุมชน. (2562). *เอกสารคู่มือการทำตุง พุทธศักราช 2562*. ลำพูน: เทศบาลเมืองลำพูน.

กานต์นภัส แสนยศ. (2561). *ตุงไส้หมู ศิลปะการตัดกระดาษของชาวล้านนา.* สืบค้นจาก http://cmi.nfe.go.th

การตัดกระดาษไทย: ศิลปะพรานกระต่ายที่ใกล้เลือนหาย. สืบค้นจาก http://acc.Khushchev.ac.th

ดอกรัก พยัคศรี. (2558). *“ตุง”.* ฐานข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). สืบค้นจาก http://www.sac.or.th

เนตรชนก แตงทับทิม. (2564. ตุง: ความเป็นมงคลและอวมงคล ความหมายที่ทับซ้อน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี*. *10*(2). น. 163-178.

พวงมโหตร: ไปเพชรบุรี เก็บเรื่องดี ๆ มาเล่าให้ฟัง. สืบค้นจาก http://www.trueplookpanya.com

ยศพร จันทองจีน. (2556). *“พวงมโหตร” สู่การออกแบบพาวิลเลี่ยนการท่องเที่ยว “ไทยทัศน์”.* (วิทยานิพนธ์). ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ยุพิน เข็มมุกด์. (2553). *ช่อและตุง: ศิลป์แห่งศรัทธา ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. เชียงใหม่: แสงศิลป์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒*. กรุงเทพฯ: นามีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สมบุญ ผิวลออ. (2553). *พวงมโหตร ศิลปะการตัดกระดาษแบบโบราณ.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วาดศิลป์.

สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและล้านนาสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. *ความหมายของต้นเขืองหรือต้นเต่าร้าง*. สืบค้นจาก https://art-culture.cmu.ac.th

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกเชียงใหม่. (2534). *องค์ความรู้: วัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวล้านนาไทย เรื่อง ตุงล้านนา.* สืบค้นจาก http://www.finearts.go.th

ห้องสมุดประชาชนอำเภอวัฒนานคร. (ม.ป.ป.). *มหัศจรรย์พวงมโหตร.* สระแก้ว: กศน.อำเภอวัฒนานคร สำนักงานส่งเสริม กศน.จังหวัดสระแก้ว.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2534). *พจนานุกรมล้านนา - ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง.* เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

*Chinese lantern: Their history and modern uses***.** สืบค้นจาก http://study il.org/chinese-culture

ข้อมูลการสัมภาษณ์

ชฎาภา สุคนธ์พันธุ์. ผู้นำกลุ่มชุมชนด้านกิจกรรมประดิษฐ์พวงมโหตร. วัดจอมสวรรค์ จังหวัดแพร่. วันที่สัมภาษณ์ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2565

วันดี ประกอบธรรม. ประธานส่งเสริมและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนบ้านร้อยเสา. ชุมชนตะเคียนเตี้ย จังหวัดชลบุรี. วันที่สัมภาษณ์ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2565